

ॐ

श्री महाकवि धनंजय रचित

विषापहार स्तोत्र

(उपजाति)

स्वात्मस्थितः सर्वगतः समस्त-

व्यापारवेदी विनिवृत्तसंगः ।

प्रवृद्धकालोप्यजरो वरेण्यः,

पायादपायात्पुरुषः पुराणः ॥१॥

अर्थ :—पोताना आत्मस्वरूपमां स्थित होवा છતાં પણ સર્વવ્યાપક, સમસ્ત વ્યાપારોના જ્ઞાતા હોવા છતાં પણ પરિગ્રહરહિત, દીર્ઘાયુ હોવા છતાં પણ વૃદ્ધાવસ્થા રહિત, એવા સર્વશ્રેષ્ઠ પુરાણ પુરુષ શ્રી આદિનાથ જિનેન્દ્રદેવ ભવ્ય જીવોને સાંસારિક દુઃખોથી છોડાવીને મોક્ષસુખ પ્રદાન કરો. ૧.

પરૈરચિન્ત્યં યુગભારમેકઃ,

સ્તોતું વહન્યોગિભિરપ્યશક્યઃ ।

સ્તુત્યોઽઘ મેઽસૌ વૃષભો ન ભાનોઃ,

કિમપ્રવેશે વિશતિ પ્રદીપઃ ॥૨॥

અર્થ :—હે પ્રભો! આપ ચક્રવર્તી આદિ દ્વારા અચિંત્ય છો, કર્મભૂમિની શરૂઆતમાં કર્મભૂમિનો ભાર આપે એકલાએ જ વહન કર્યો હતો, આપની સ્તુતિ કરવામાં પરમ ઋદ્ધિસંપન્ન યોગીઓ પણ અસમર્થ છે. આજ તે જ શ્રી ઋષભનાથ ભગવાનની હું સ્તુતિ કરી રહ્યો છું. તે બરાબર છે કેમકે જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ નથી પહોંચતો ત્યાં શું દીપક પ્રકાશ નથી કરતો? અર્થાત્ કરે જ છે. ૨.

તત્યાજ શક્રઃ શકનાભિમાનં,
 નાહં ત્યજામિ સ્તવનાનુબંધમ્ ।
 સ્વલ્પેન વોધેન તતોઽધિકાર્થં,
 વાતાયનેનેવ નિરૂપયામિ ॥૩॥

અર્થ :—હે ત્રિલોકનાથ! ઇન્દ્રે આપની સ્તુતિ કરવાની શક્તિનું અભિમાન છોડી દીધું હતું પરંતુ હું આપની સ્તુતિ કરવાનો પ્રયત્ન છોડતો નથી. જેમ નાનકડા વાબારામાંથી ડોકાઈને તેના કરતા અનેકગણા મોટા પદાર્થોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે તેવી જ રીતે હું (મારા) થોડાક જ્ઞાન દ્વારા ઘણા મહાન પદાર્થનું વર્ણન કરું છું. ૩.

ત્વ ॥ વિશ્વદૃશ્ય સકલૈરદૃશ્યો,
 વિદ્વાનશેષં નિખિલૈરવેદ્યઃ ।

વક્તું કિયાન્કીદૃશમિત્યશક્યઃ,
 સ્તુતિસ્તતોઽશક્તિકથા તવાસ્તુ ॥૪॥

અર્થ :—હે સર્વજ્ઞદેવ! આપ સકળ વિશ્વને દેખો છો પરંતુ આપ બધાથી અદૃશ્ય રહો છો. આપ પૂર્ણજ્ઞાતા છો પરંતુ આપને કોઈ જાણતું નથી. આપ કેવડા અને કેવા છો એ કહેવાને કોઈ સમર્થ નથી માટે આપની સ્તુતિ ન કરી શકવારૂપ જે કથા છે તે જ આપની સ્તુતિ છે. ૪.

વ્યાપીડિતં વાલમિવાત્મદોષે—
 રુલ્લાઘતાં લોકમવાપિપસ્ત્વં ।

હિતાહિતાન્વેષણમાંઘભાજઃ
 સર્વસ્ય જંતોરસિ વાલવૈદ્યઃ ॥૫॥

અર્થ :—હે જિનેશ્વર! જેમ બાળકો અણસમજણા હોવાને કારણે વાતાદિ દોષોથી પીડાતા હોય છે તે સમયે બાળરોગોના નિષ્ણાત વૈદ્ય તેમને નિરોગ કરે છે તેવી જ રીતે સંસારી જીવો પોતાના આત્માની ભ્રાન્તિરૂપ રોગથી અત્યંત દુઃખી થઈ રહ્યા છે તેમને આપે મોક્ષમાર્ગરૂપી નીરોગતાની

પ્રાપ્તિ કરાવી છે. હિત-મોક્ષ (આત્માની પૂર્ણ અવસ્થા) અને મોક્ષના કારણ (પૂર્ણતાની શ્રદ્ધા) તથા અહિત-સંસાર (આત્માની અપૂર્ણ દશા) અને સંસારના કારણ (અપૂર્ણતાની શ્રદ્ધા) બન્નેનો નિર્ણય કરવામાં અસમર્થ બધા અજ્ઞાની જીવોના આપ ખરેખર બાળવૈદ્ય છો. ૫.

દાતા ન હર્તા દિવસં વિવસ્વા-

નદ્યશ્વ इत्यच्युत दर्शिताशः ।

सव्याजमेवं गमयत्यशक्तः

क्षणेन दत्सेऽभिमतं नताय ॥૬॥

અર્થ :—હે અચ્યુત! આપ નમ્ર મનુષ્યને ક્ષણમાત્રમાં મનોવાંછિત સિદ્ધિ આપો છો. અર્થાત્ આપ સમાન નિજ શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરનાર જીવોને આપ ક્ષણવારમાં મોક્ષદશાની પ્રાપ્તિ કરાવી દો છો. પરંતુ સૂર્ય જેમ આજ અને કાલ એમ કરતો દિશા દેખાડીને દિવસ વીતાવી દે છે પરંતુ દેતો લેતો કાંઈ નથી તેવી જ રીતે આપના સિવાય બીજું કોઈ પણ આજ આપીશ, કાલ આપીશ, અને ઈચ્છિતપદ આપવાની આશા દેખાડીને સમય વીતાવી દે છે કેમ કે તે સ્વતઃ અસમર્થ છે. ૬.

उपैति भक्त्या सुमुखः सुखानि,

त्वयि स्वभावाद्धिमुखश्च दुःखं ।

सदावदातद्युतिरेकरूप-

स्तयोस्त्वमादर्श इवावभासि ॥૭॥

અર્થ :—હે પ્રભુવર! આપના પ્રત્યે ભક્તિ હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સ્વભાવથી જ સુખ પામે છે અને આપથી વિમુખ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ દુઃખ પામે છે. કેવળજ્ઞાન રૂપી પરમદ્યુતિને ધારણ કરનાર આપ સદૈવ તે બન્ને તરફ દર્પણની જેમ સમતા સ્વભાવ ધારણ કરીને શોભાયમાન થાવ છો અર્થાત્ પુજારી ઉપર આપ પ્રસન્ન થતા નથી અને નિન્દક ઉપર ક્રોધ કરતા નથી છતાં પણ તેઓ પોતપોતાના પરિણામો અનુસાર સુખ-દુઃખ પામે છે. ૭.

અગાધતાબ્ધે: સ યત: પયોધિ-

મેરોશ્ચ તુઙ્ગા પ્રકૃતિ સ યત્ર।

ઘાવાપૃથિવ્યો પૃથુતા તથૈવ,

વ્યાપ ત્વદીયા ભુવનાન્તરાણિ ॥૮॥

અર્થ :—હે જિનેશ્વર! સમુદ્રની ઊંડાઈ સમુદ્ર સુધી જ સીમિત છે અને મેરુ પર્વતની ઊંચાઈ મેરુ પર્વત સુધી જ સીમિત છે અને આકાશ તથા પૃથ્વીની વિશાળતા પણ તેમના સુધી જ સીમિત છે પરંતુ આપની ધીરજ, ઉન્નત પ્રકૃતિ અને ઉદારતા સમસ્ત લોકાલોકમાં વ્યાપી રહી છે. ૮.

તવાનવસ્થા પરમાર્થતત્ત્વં,

ત્વયા ન ગીતઃ પુનરાગમશ્ચ।

દૃષ્ટં વિહાય ત્વમદૃષ્ટમૈષી-

વિરુદ્ધવૃત્તોઽપિ સમજ્જસસ્ત્વં ॥૯॥

અર્થ :—હે જિનેન્દ્રદેવ! આપના શાસનમાં પરમાર્થતત્ત્વ (નિશ્ચયતત્ત્વ) અનવસ્થા (અનિયતસ્થિતિ અથવા પરિવર્તનશીલતા) છે તથા આપે અનવસ્થા (પરિવર્તનશીલતા) બતાવીને પુનરાગમનનો અભાવ કહ્યો છે. આપ પ્રત્યક્ષ ફળ છોડીને અદૃષ્ટ ફળ ચાહો છો; આ પ્રમાણે આપ વિરુદ્ધ આચરણ સહિત હોવા છતાં પણ વિરુદ્ધ આચરણ રહિત છો, એ મહાન્ આશ્ચર્ય છે. ૯.

ભાવાર્થ :—પ્રસ્તુત શ્લોકમાં વિરોધાભાસ અલંકાર છે. વસ્તુતત્ત્વ અનેક ધર્માત્મક છે. સર્વથા નિત્યત્વ, એકત્વાદિ સ્વરૂપ નથી. કેમ કે દ્રવ્યદૃષ્ટિથી નિત્ય અને પર્યાયદૃષ્ટિથી અનિત્ય ધર્માત્મક છે. સંસારી જીવોની અપેક્ષાએ પુનરાગમન છે પરંતુ મુક્ત જીવોની અપેક્ષાએ પુનરાગમન નથી કેમ કે સંસારી જીવ રાગ દ્વેષ, મોહભાવોને વશ થવાના કારણે જુદી જુદી યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે પરંતુ મુક્ત જીવોમાં કર્મકલંકનો અભાવ થઈ ગયો છે તેથી તેમને પુનરાગમન થતું નથી. દૃષ્ટફળ છોડીને અદૃષ્ટફળ

ચાહવાનો અભિપ્રાય એ છે કે આપે ઈન્દ્રિયજનિત તુચ્છ સુખ છોડીને અતીન્દ્રિયજન્ય પરમસુખ મોક્ષની ચાહ કરી. આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી વાસ્તવમાં કોઈ પણ વિરોધ નથી. ૯.

સ્મરઃ સુદગ્ધો ભવતૈવ તસ્મિ—

ત્રુદ્ધલિતાત્મા યદિ નામ શમ્ભુઃ ।

અશેત વૃન્દોપહતોઽપિ વિષ્ણુઃ

કિં ગૃહ્યતે યેન ભવાનજાગઃ ॥૧૦॥

અર્થ :—હે અનંતવીર્યના ધારક! લોકવિજયી કામને વાસ્તવમાં આપે જ ભસ્મ કર્યો છે, બીજા કોઈએ નહિ. જો મહાદેવને કામને ભસ્મ કરવાને કારણે ઈશ્વર કહો તો તે બરાબર નથી કારણ કે તે પણ પાછળથી કામથી પીડિત થઈ ગયા હતા. વિષ્ણુ પણ લક્ષ્મીની સાથે શયન કરવાને કારણે અનેક આકુળતાઓથી પીડિત છે પરંતુ આપ સદૈવ આત્મામાં જાગૃત રહેવાને કારણે કામનિદ્રામાં અચેત થયા નહિ અર્થાત્ હરિહરાદિક બધા દેવ બાહ્ય પરિગ્રહથી લિપ્ત, નિદ્રા આદિ અઠાર દોષ સહિત તથા કામદ્વારા પીડિત છે અને આપ અઠાર દોષરહિત બાહ્ય અંતરંગ બધા પરિગ્રહોથી રહિત, નિરાકુળ અને સાચા કામવિજેતા છો. ૧૦.

સ નીરજીસ્યાદપરોઽધવાન્વા,

તદોષકીર્ત્યૈવ ન તે ગુણિત્વમ્ ।

સ્વતોઽમ્બુરાશેર્મહિમા ન દેવ !

સ્તોકાપવાદેન જલાશયસ્ય ॥૧૧॥

અર્થ :—હે જિનદેવ! આપનાથી ભિન્ન તે હરિહરાદિ દેવ નિર્દોષ હોય કે સદોષ હોય, તેમના દોષોનું વર્ણન કરવા માત્રથી જ આપનું ગુણીપણું નથી. જેમ વાવ, કૂવો, તળાવ આદિની નિંદા કરવાથી સમુદ્રનો મહિમા હોય એમ બાબત નથી પરંતુ સમુદ્રનો મહિમા સ્વભાવથી જ હોય છે તેવી જ રીતે અનંત જ્ઞાનાદિ અપરિમિત ગુણોના સ્વામી હોવાથી આપનો સર્વોપરિ મહિમા સ્વભાવથી જ છે. ૧૧.

કર્મસ્થિતિં જન્તુરનેકભૂમિં,
 નયત્યમું સા ચ પરસ્પરસ્ય ।
 ત્વં નેતૃભાવં હિ તયોર્ભવાબ્ધૌ,
 જિનેન્દ્ર નૌનાવિકયોરિવાચ્યઃ ॥૧૨॥

અર્થ :—હે ભગવાન! જેમ સમુદ્રમાં હોડી નાવિકને અને નાવિક હોડીને લઈ જાય છે તેવી જ રીતે સંસારી જીવ કર્મોની સ્થિતિને અને કર્મ સંસારીજીવોને પરસ્પર જુદી જુદી અવસ્થાઓમાં લઈ જાય છે પરિણામે હે જિનેન્દ્રદેવ! આપે સંસારરૂપી ઘોર સમુદ્રમાં પરસ્પર એકબીજાનું નેતૃત્વ (વ્યવહારનયથી) કહ્યું છે. ૧૨.

સુખાય દુઃખાનિ ગુણાય દોષા-
 ન્ધર્માય પાપાનિ સમાચરંતિ ।
 તૈલાય વાલાઃ સિકતાસમૂહં
 નિપીડયંતિ સ્ફુટમત્વદીયાઃ ॥૧૩॥

અર્થ :—હે ત્રિભુવનપતિ! આપના શાસનથી બાહ્ય સર્વથા એકાન્તવાદી જનો સુખની પ્રાપ્તિ માટે દુઃખોનું (પર્વત ઉપરથી પડવું, અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો આદિ ઘોર દુઃખોનું), ગુણોની પ્રસિદ્ધિ માટે (હાડકાની ખોપરીઓની માળા પહેરવી, મૃગના ચામડાનું આસન રાખવું ઇત્યાદિ) પ્રત્યક્ષ દોષોનું, ધર્મ માટે (અશ્વમેધ, નરમેધ અને નરપશુચણરૂપ) પાપોનું આચરણ કરે છે. આ પ્રમાણે હેયોપાદેય (હિતાહિત) જ્ઞાન રહિત જીવ તેલની પ્રાપ્તિ માટે રેતીનો સમૂહ પીલે છે. ૧૩.

વિષાપહારં મણિમૌષધાનિ
 મંત્રં સમુદ્દિશ્ય રસાયનં ચ ।

ભ્રામ્યન્ત્યહો ન ત્વમિતિ સ્મરન્તિ
 પર્યાયનામાનિ તૈવ તાનિ ॥૧૪॥

અર્થ :—હે ભગવાન! મણિ, મૌષધ, મંત્ર, રસાયન, આદિ સર્વથા ભ્રામ્યન્ત્યહો ન ત્વમિતિ સ્મરન્તિ પર્યાયનામાનિ તૈવ તાનિ ॥૧૪॥

અર્થ :—હે ભગવાન! આશ્ચર્યની વાત છે કે સંસારી જીવો વિષ દૂર કરનાર મણિ, ઔષધ, મંત્ર, રસાયણ અને કલ્પવૃક્ષ આદિની પ્રાપ્તિ માટે અહીં તહીં ભટકે છે પરંતુ આપનું સ્મરણ કરતા નથી. જો કે મણિ આદિ બધા શબ્દો આપના પવિત્ર નામના જ પર્યાયવાચી છે. ૧૪.

ચિત્તે ન કિञ્ચિત્કૃતવાનસિ ત્વં
 દેવઃકૃતશ્ચેતસિ યેન સર્વમ્ ।
 હસ્તે કૃતં તેન જગદ્વિચિત્રં
 સુખેન જીવત્યપિ ચિત્તવાહ્યઃ ॥૧૫॥

અર્થ :—હે ત્રિભુવનારાધ્ય! આપના હૃદયમાં (વીતરાગ હોવાથી રાગદ્વેષાદિ) કંઈ પણ નથી પરંતુ જે મનુષ્ય આપને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરે છે તેને વશ આપું જગત થઈ જાય છે એ આશ્ચર્યની વાત છે. આપ મનરહિત છો તોપણ સુખેથી (અનંતજ્ઞાનાદિ ગુણોથી સંપન્ન હોવાને કારણે) જીવો છો અથવા જેમના ચિત્તમાંથી આપ બહાર છો તેઓ સુખપૂર્વક રહી શકતા નથી અને આપ અચિંત્ય હોવા છતાં પણ અનંત સુખમાં લીન છો. ૧૫.

ત્રિકાલતત્ત્વં ત્વમવૈસ્ત્રિલોકી—
 સ્વામીતિ સંખ્યાનિયતેરમીષાં ।
 બોધાધિપત્યં પ્રતિ નાભવિષ્યં—
 સ્તેઽન્યેઽપિ ચેદ્વ્યાપ્સ્યદમૂનપીદં ॥૧૬॥

અર્થ :—હે જિનેન્દ્રદેવ! આપ ત્રણે કાળના જીવાદિ પદાર્થોને યથાર્થરૂપે જાણો છો તથા ત્રણે લોકોના સ્વામી છો. આમ કહેવાનો અભિપ્રાય એ નથી કે આપના જ્ઞાન અને પ્રભુત્વની સીમા આટલી જ છે કેમ કે કાળ અને લોકની સંખ્યા નિશ્ચિત છે તેથી આપ ત્રિકાળજ્ઞાની અને ત્રિભુવનપતિ કહેવાઓ છો. જો આ ઉપરાંત બીજા પણ અનંતકાળ અને લોક હોત તો તે પણ આપના જ્ઞાન અને પ્રભુત્વમાં સમાઈ જ જાત. ૧૬.

નાકસ્ય પત્યુઃ પરિકર્મ રમ્યં
 નાગમ્યરૂપસ્ય તવોપકારિ ।
 તસ્યૈવ હેતુઃ સ્વસુખસ્ય
 ભાનોરુદ્રવિભ્રતચ્છત્રમિવાદરેણ ॥૧૭॥

અર્થ :—હે ગુણસમુદ્ર! ઈન્દ્રની મનોહારી સેવા નિત્ય નિરંજન જ્ઞાનમૂર્તિસ્વરૂપ આપનો ઉપકાર કરતી નથી. તેની મનોહારી સેવા તે ઈન્દ્રના જ આત્મસુખનું કારણ છે. જેમ કોઈ આદરપૂર્વક છત્ર ધારણ કરે છે તો તેનાથી તેને જ છાયાદિરૂપ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેનાથી સૂર્યનો કાંઈ થોડો જ ઉપકાર થાય છે? તેવી જ રીતે ભગવાનની સેવા દ્વારા ઈન્દ્ર સંસારનાશક અતિશય પુણ્યની પ્રાપ્તિ કરે છે. ૧૭.

ક્વોપેક્ષકસ્ત્વં ક્વ સુખોપદેશઃ
 સ ચેત્કિમિચ્છાપ્રતિકૂલવાદઃ ।
 ક્વાસૌ ક્વ વા સર્વજગત્પ્રિયત્વં
 તન્નાયથાતથ્યમવેવિચં તે ॥૧૮॥

અર્થ :—હે વીતરાગ પ્રભુ! પરમ વીતરાગી આપ ક્યાં? આપનો સુખદાયક ઉપદેશ ક્યાં? જો સુખદાયક ઉપદેશ હોય તો પછી ઈચ્છાથી પ્રતિકૂળ ઉપદેશ કેમ? ક્યાં ઈચ્છાથી પ્રતિકૂળ આપનો આ ઉપદેશ? અને ક્યાં તેમાં સર્વ સંસારી જીવોનું પ્રિયપણું? આ બધું પરસ્પર વિરોધી હોવા છતાં પણ વિરોધ રહિત યથાર્થ છે એમ મને દૃઢ વિશ્વાસ છે. ૧૮.

ભાવાર્થ :—જો કે વીતરાગ પ્રભુ આપ પરમ વીતરાગ છો છતાં પણ ભવ્ય જીવોના પુણ્યોદયથી આપની દિવ્યધ્વનિ ખરે છે. આપને ભવ્યજીવો પ્રત્યે કોઈ રાગ નથી તેથી વીતરાગી હોવામાં અને ઉપદેશ દેવામાં કોઈ વિરોધ નથી. હિતકારી હોવા છતાં પણ તે ઈન્દ્રિયવિષયના તુચ્છ ક્ષણિક સુખથી પ્રતિકૂળ છે કેમ કે ઈન્દ્રિયવિષય સુખનો વિપાક અત્યંત કડવો છે છતાં પણ શિવસુખ આપવાનું મુખ્ય કારણ હોવાથી બધાને પ્રિય છે તેથી આપના ઉપદેશમાં કોઈ વિરોધ નથી.

તુઙ્ગાત્ફલં યત્તદકિંચનાશ્ચ,
પ્રાપ્યં સમૃદ્ધાન્ન ધનેશ્વરાદેઃ ।
નિરમ્ભસોઽપ્યુચ્ચતમાદિવાદ્રે—
નેકાપિ નિર્યાતિ ધુની પયોધેઃ ॥૧૯॥

અર્થ :—હે પરમાત્મા! જેમ પર્વત જળરહિત છે પરંતુ સ્વભાવથી જ ઉન્નત પ્રકૃતિ ધારણ કરે છે તેથી તેમાંથી ગંગાદિ અનેક નદીઓ નીકળે છે અને જળથી સમુદ્ર સમુદ્રમાંથી એક પણ નદી નીકળતી નથી તેવી જ રીતે હે ભગવાન! આપની પાસે પરમાણુમાત્ર પણ પરિગ્રહ નથી તોપણ અનંતજ્ઞાનાદિ ગુણો દ્વારા અત્યંત ઉન્નત સ્વભાવ હોવાથી આપના દ્વારા જે અનંત સુખાદિરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે તે ધનપતિ કુબેરથી કદી થઈ શકતી નથી. ૧૯.

ત્રૈલોક્યસેવાનિયમાય દણ્ડં
દધ્ને યદ્રિંદ્રો વિનયેન તસ્ય ।
તત્પ્રાતિહાર્યં ભવતઃ કુતસ્ત્યં,
તત્કર્મયોગાદ્યદિ વા તવાસ્તુ ॥૨૦॥

અર્થ :—હે ત્રિલોક કે નાથ! ઈન્દ્રે ત્રણ લોકના જીવોની સેવા કરવા માટે જે વિનયપૂર્વક દંડ ધારણ કર્યો હતો તેથી પ્રતીહારપણું ઈન્દ્રને જ હો કેમ કે પ્રતિહારપણાનું કાર્ય તેણે જ કર્યું છે, આપને તે પ્રાતિહાર્ય (પ્રતહારનું કાર્ય) કેવી રીતે હોય? અથવા બરાબર છે કે પૂર્વોપાર્જિત તીર્થંકર પ્રકૃતિરૂપ કર્મના ઉદયથી અશોકવૃક્ષાદિ આઠ પ્રાતિહાર્ય હોય છે એ કારણે તે કર્મયોગથી આપને પણ 'પ્રાતિહાર્ય' હો. ૨૦

શ્રિયા પરં પશ્યતિ સાધુ નિઃસ્વઃ,
શ્રીમાન્ન કશ્ચિત્કૃપણં ત્વદન્યઃ ।
યથા પ્રકાશસ્થિતમન્ધકાર—
સ્થાયીક્ષતેઽસૌ ન તથા તમઃસ્થમ્ ॥૨૧॥

અર્થ :—હે જિનેશ્વર! દરિદ્ર મનુષ્ય ધનવાનને આદરભાવથી દેખે છે પરંતુ આપના સિવાય બીજી કોઈ પણ ધનવાન વ્યક્તિ પુણ્યોદય રહિત નિર્ધનને સારી રીતે જોતી નથી. તે યોગ્ય જ છે કારણ કે અંધારામાં ઉભેલો મનુષ્ય પ્રકાશમાં ઉભેલા પુરુષને જેમ જોઈ લે છે તેમ પ્રકાશમાં ઉભેલો પુરુષ અંધારામાં ઉભેલા પુરુષને જોઈ શકતો નથી. ૨૧.

ભાવાર્થ :—ઐશ્વર્યના મદથી અંધ સંસારના સંપત્તિશાળી મનુષ્યો નિર્ધનો તરફ આંખ ઉઘાડીને જોતા પણ નથી પણ આપ શ્રીમાન્ હોવા છતાં પણ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિ રહિત મનુષ્યોને હિતનો ઉપદેશ આપીને સુખી કરો છો. આ રીતે આપ સંસારના શ્રીમાનોથી ભિન્ન પ્રકારના જ શ્રીમાન્ છો.

સ્વવૃદ્ધિનિઃશ્વાસનિમેષભાજિ,

પ્રત્યક્ષમાત્માનુભવેઽપિ મૂઢઃ ।

કિં ચાખિલજ્ઞેયવિવર્તિબોધ-

સ્વરૂપમધ્યક્ષમવૈતિ લોકઃ ॥૨૨॥

અર્થ :—હે જગતના નાથ! પોતાના શરીરની વૃદ્ધિ, પ્રાણધારણ અને આંખના પલકારવાળા વાસ્તવમાં પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવામાં પણ અશક્ત જીવો સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષથી આત્માને ક્યાંથી જાણી શકે? અને જ્યાં પ્રત્યક્ષરૂપ સ્વાત્માને જ જાણતા નથી તો પછી કેવળજ્ઞાન-સ્વરૂપ, અમૂર્ત અને ચિન્માત્ર એવા આપને કેવી રીતે જાણી શકે? અર્થાત્ જાણી શકે નહિ. ૨૨.

તસ્યાત્મજસ્તસ્ય પિતેતિ દેવે

ત્વાં યેઽવગાયન્તિ કુલં પ્રકાશ્ય ।

તેઽઘ્યાપિ નન્વાશ્મનમિત્યવશ્યં

પાણૌ કૃતં હેમ પુનસ્ત્યજન્તિ ॥૨૩॥

અર્થ :—હે પરમાત્મા! આપ નાભિરાજાના પુત્ર છો અને ભરતેશ્વરના પિતા છો આ પ્રમાણે આપના વંશનું વર્ણન કરીને જે મૂઢબુદ્ધિ

જીવ આપની અવહેલના કરે છે તે બુદ્ધિહીનોની જેમ હાથમાં આવેલા સુવર્ણને એમ કહીને છોડી દે છે કે આ પાષાણ છે અથવા પાષાણથી ઉત્પન્ન થયું છે. ૨૩.

દત્તસ્ત્રિલોક્યાં પટહોઽભિભૂતાઃ

સુરાસુરાસ્તસ્ય મહાન્સ લાભઃ ।

મોહસ્ય મોહસ્ત્વયિ કો વિરોદ્ધુ-

ર્મૂલસ્ય નાશો વલવદ્ધિરોધઃ ॥૨૪॥

અર્થ :—હે ત્રિભુવનનાથ! ત્રણે લોકમાં વિજયનું નગારું વગાડવાથી મોહને ઘણો મોટો વિજયલાભ થયો કારણ કે તેનાથી સુર અને અસુર બધા અપમાનિત થયા. પરંતુ આપની સમક્ષ તે મોહ સ્વયં મૂર્ચ્છિત થઈ ગયો. તે યોગ્ય જ છે, વિરોધીનો બળવાનની સાથે વિરોધ કરવાથી મૂળ સહિત નાશ થાય છે. ૨૪.

માર્ગસ્ત્વયૈકો દદૃશે વિમુક્તે-

શ્ચતુર્ગતીનાં ગહનં પરેણ ।

સર્વં મયા દૃષ્ટમિતિ સ્મયેન

ત્વં મા કદાચિદ્ભુજમાલુલોક ॥૨૫॥

અર્થ :—હે જિનેન્દ્રદેવ! આપે એક મોક્ષનો જ માર્ગ જોયો છે અને આપનાથી ભિન્ન અન્યમતી દેવોએ ચારે ગતિનો ગહન માર્ગ જોયો છે તેથી મેં બધું જ જોયું છે એવા અહંકારથી આપે કદી પણ આપનો હાથ જોયો નહિ. ૨૫.

સ્વર્ભાનુરર્કસ્ય હવિર્ભુજોઽમ્ભઃ,

કલ્પાન્તવાતોઽમ્બુનિધેર્વિધાતઃ ।

સંસારભોગસ્ય વિયોગભાવો,

વિપક્ષપૂર્વાભ્યુદયાસ્ત્વદન્યે ॥૨૬॥

અર્થ :—હે અનંત સુખધારક! રાહુ સૂર્યનો, જળ અગ્નિનો, પ્રલયકાળનો પવન સમુદ્રનો તથા વિયોગભાવ સંસારના ભોગોનો પ્રતિપક્ષી છે, આ પ્રમાણે કેવળ આપના સિવાય સંસારના બધા પદાર્થોનો અભ્યુદય તેમના પ્રતિપક્ષ સહિત છે. ૨૬.

ભાવાર્થ :—હે પ્રભુવર! કેવળ આપનો જ અભ્યુદય એવો છે કે એ પ્રતિપક્ષી ભાવોથી સુરક્ષિત છે કેમકે આપના સર્વ વિભાવોનો સર્વથા નાશ થઈ ગયો છે તેથી કેવળ આપના ભક્ત જ શાશ્વત સુખનો રસાસ્વાદ લે છે.

અજાનતસ્ત્વાં નમતઃ ફલં યત્,
તજ્ઞાનતોઽન્યં ન તુ દેવતેતિ ।
હરિન્મણિં કાચધિયાદધાન—
સ્તં તસ્ય બુદ્ધયા વહતો ન રિક્તઃ ॥૨૭॥

અર્થ :—હે મુનિનાથ! આપને જાણ્યા વિના (પણ) નમસ્કાર કરનાર મનુષ્યને જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે ફળ આપનાથી ભિન્ન બીજાઓને 'દેવ' જાણીને નમસ્કાર કરનારને પણ મળતું નથી કેમકે નીલમણિને કાચ માનીને ધારણ કરનાર મનુષ્ય, કાચને નીલમણિ માનીને ધારણ કરનાર મનુષ્ય કરતાં દરિદ્ર નથી. ૨૭.

પ્રશસ્તવાચશ્ચતુરાઃ કષાયૈ—
દર્શ્યસ્ય દેવવ્યવહારમાહુઃ ।
ગતસ્ય દીપસ્ય હિ નંદિતત્વં,
દૃષ્ટં કપાલસ્ય ચ મંગલત્વમ્ ॥૨૮॥

અર્થ :—હે જિનપતિ! પ્રશસ્ત વચન બોલનાર ચતુર વ્યવહારી મનુષ્ય ક્રોધાદિ-કષાયોથી જલતા પુરુષને પણ દેવ શબ્દથી સંબોધે છે. આ વ્યવહાર એવો છે જેમ ઓલવાતા દીપકને લોકો કહે છે કે દીપક વધી ગયો અને ફૂટેલા ઘડાને કહે છે કે ઘડાનું કલ્યાણ થઈ ગયું. ૨૮.

નાનાર્થમેકાર્થમદસ્ત્વદુક્તં,
 હિતં વચસ્તે નિશમય્ય વક્તુઃ ।
 નિર્દોષતાં કે ન વિભાવયન્તિ,
 જ્વરેણ મુક્તઃ સુગમઃ સ્વરેણ ॥૨૧॥

અર્થ :—હે સ્યાદ્વાદ નાયક! જેમ કોઈનો નિરોગી સ્વર સાંભળતાં જ ખબર પડી જાય છે કે એ જ્વર રહિત છે તેવી જ રીતે હે દેવાધિદેવ! જુદા જુદા અર્થવાળા, એક અર્થવાળા તથા હિતકારી આપના દ્વારા પ્રતિપાદિત વચ્ચનો સાંભળીને ક્યો પરીક્ષક આપના જેવા સત્યવાદીની નિર્દોષતાનો અનુભવ ન કરે અર્થાત્ બધાં જ કરે છે. ૨૯.

ન ક્વાપિ વાઙ્છા વવૃત્તે ચ વાકતે
 કાલે ક્વચિત્કોઽપિ તથા નિયોગઃ ।
 ન પૂરયામ્યમ્બુધિમિત્યદંશુઃ
 સ્વયં હિ શીતદ્યુતિરભ્યુદેતિ ॥૩૦॥

અર્થ :—હે ઋષભદેવ! આ આપનો કોઈ અચિંત્ય ગુણ જ છે કે આપની ક્યાંય કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા વિના જ આપના વચનો (દિવ્યધ્વનિ)ની પ્રવૃત્તિ સ્વભાવથી જ થાય છે, એવો કાંઈક નિયોગ જ છે. જેમ ચન્દ્રનો ઉદય સ્વભાવથી જ થાય છે, ‘હું સમુદ્રને પૂરેપૂરો ભરી દઉં’ એવી ઈચ્છાથી ચન્દ્રનો ઉદય થતો નથી, તેવી જ રીતે આપની દિવ્યધ્વનિ સ્વભાવથી જ ખરે છે. ૩૦.

ગુણા ગંભીરાઃ પરમાઃ પ્રસન્ના
 બહુપ્રકારાબહવસ્ત્વેતિ ।
 દૃષ્ટોયમન્તઃ સ્તવને ન તેષાં
 ગુણો ગુણાનાં કિમતઃ પરોસ્તિ ॥૩૧॥

અર્થ :—હે ગુણ સમુદ્ર? આપના ગુણ ગંભીર, સર્વોત્કૃષ્ટ, સુપ્રસિદ્ધ, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અને તે ઘણા છે. સ્તુતિમાં તે ગુણોનો

અંત દેખાતો નથી કેમ કે તે અનંત છે. જો તેમનો ક્યાંય અંત હોય તો આપમાં જ છે. અર્થાત્ આપ સર્વગુણસંપન્ન છો, આપનામાં કોઈ ગુણની કમી નથી. ૩૧.

સ્તુત્યા પરં નાભિમતં હિ ભક્ત્યા
સ્મૃત્યા પ્રણત્યા ચ તતો ભજામિ ।
સ્મરામિ દેવં પ્રણમામિ નિત્યં
કેનાપ્યુપાયેન ફલં હિ સાધ્યમ્ ॥૩૨॥

અર્થ :—હે દેવાધિદેવ! કેવળ સ્તુતિદ્વારા જ ઈચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી પરંતુ ભક્તિ, સ્મરણ, નમસ્કારથી પણ થાય છે. તેથી હું સદૈવ આપની ભક્તિ કરું છું, ધ્યાન કરું છું અને આપને પ્રણામ કરું છું કેમ કે કોઈ પણ ઉપાય દ્વારા પોતાના વિભાવ ભાવો મટાડીને ઈચ્છિત ફળ સિદ્ધ કરી લેવું જોઈએ. ૩૨.

તતસ્ત્રિલોકીનગરાધિદેવં
નિત્યં પરંજ્યોતિરનંતશક્તિમ્ ।
અપુણ્યપાપં પરપુણ્યહેતું
નમામ્યહં વન્દ્યમવન્દિતારમ્ ॥૩૩॥

અર્થ :—હે ગુણનિધિ! આપ અવિનાશી છો, કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ જ્યોતિથી પ્રકાશમાન છો, અનંત વીર્યના ધારક છો, સ્વયં પુણ્ય-પાપ રહિત છો છતાં પણ ભવ્યજીવોના પુણ્યના કારણ છો. આપ ઈન્દ્ર, ચક્રવર્તી બધા દ્વારા વંદ્ય છો પરંતુ આપ કોઈને વંદન કરતા નથી. ત્રણે લોકના સ્વામી એવા આપને હું (ધનંજય કવિ) સદૈવ નમસ્કાર કરું છું. ૩૩.

અશબ્દમસ્પર્શમરૂપગંધં
ત્વાં નીરસં તદ્વિષયાવબોધમ્ ।
સર્વસ્ય માતારમમેયમન્યૈ-
ર્જિનેન્દ્રમસ્માર્યમનુસ્મરામિ ॥૩૪॥

અર્થ :—હે ત્રિલોકીનાથ! આપ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, ગંધ અને રસરહિત છો પરંતુ તેમના વિષયના પૂર્ણ જ્ઞાતા છો. આપ સર્વને જાણો છો પરંતુ આપને કોઈ જાણતું નથી. આપના અનંતગુણોનું સ્મરણ પણ કરી શકાતું નથી એવા શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાનનું હું સદૈવ વારંવાર ચિંતવન કરું છું. ૩૪.

અગાધમન્યૈર્મનસાપ્યલંઘ્યં

નિષ્કિંચનં પ્રાર્થિતમર્થવદ્ધિઃ ।

વિશ્વસ્ય પારં તમદૃષ્ટપારં

પતિં જનાનાં શરણં વ્રજામિ ॥૩૫॥

અર્થ :—હે નરનાથ! આપ ગુણોથી ગંભીર છો તેથી બીજા તે ઊંડાણ સુધી પહોંચી શકતા નથી, મનથી આપનું ચિંતવન કરી શકાતું નથી, પરમાણુમાત્ર પણ પરિગ્રહ આપની પાસે નથી છતાં પણ ઈન્દ્ર ચક્રવર્તી વગેરે આપની પાસે યાચના કરે છે. (કારણ કે અનંત ચતુષ્ટયસ્વરૂપ અંતરંગ-લક્ષ્મીથી આપ શોભી રહ્યા છો અને ઈન્દ્ર, ચક્રવર્તી વગેરે તેનાથી રહિત છે તેથી તેમનું યાચકપણું સ્વાભાવિક જ છે.) આપ વિશ્વના સકળ પદાર્થોનો પાર પામ્યા છો અને બીજાને પણ પાર પહોંચાડો છો, પરંતુ આપનો પાર કોઈ પામ્યું નથી, એવા તે જિનપતિનું હું શરણ ગ્રહું છું. ૩૫.

ત્રૈલોક્યદીક્ષાગુરવે નમસ્તે

યોઽવર્ધમાનોઽપિ નિજોન્નતોઽભૂત્ ।

પ્રાગ્મણ્ડશૈલઃ પુનરદ્ધિકલ્પઃ

પશ્ચાન્ન મેરુઃ કુલપર્વતોઽભૂત્ ॥૩૬॥

અર્થ :—હે ત્રિભુવનપતિ! સુમેરુ પર્વત પહેલાં ગોળ પથ્થરોનો ઢગલો, પછી નાનો પહાડ અને પછી કુલાચલ થયો નહોતો પરંતુ સ્વભાવથી જ તે મહામેરુ હતો તેવી જ રીતે આપ ક્રમપૂર્વક ન વધતાં સ્વયં ઉન્નત હતા. એવા ત્રણલોકના દીક્ષાગુરુ સ્વરૂપ આપને નમસ્કાર. ૩૬.

સ્વયંપ્રકાશસ્ય દિવા નિશા વા,
 ન બાધ્યતા યસ્ય ન બાધકત્વમ્ ।
 ન લાઘવં ગૌરવમેકરૂપં
 વન્દે વિભું કાલકલામતીતમ્ ॥૩૭॥

અર્થ :—હે ત્રિલોકી પ્રભુ! આપ સ્વયં સતત પ્રકાશસ્વરૂપ છો તેથી દિવસ કે રાત્રિની જેમ બાધ્ય બાધકપણું નથી, જેમને નથી લઘુતા કે નથી ગુરુતા. તે સદૈવ એકરૂપ રહેનાર અને કાળની કળાથી રહિત અર્થાત્ અવિનાશી ત્રિલોકીનાથને હું નમસ્કાર કરું છું. ૩૭.

इति स्तुति देव विधाय दैन्या-
 वरं न याचे त्वमुपेक्षकोऽसि ।
 छायातरुं संश्रयतः स्वतः स्यात्,
 कश्छायया याचितयात्मलाभः ॥३८॥

અર્થ :—હે નાથ! આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને હું દીનતાપૂર્વક વરદાન માંગતો નથી કેમકે હું જાણું છું કે આપ રાગદ્વેષરહિત છો. અથવા બરાબર જ છે કે વૃક્ષોનો આશ્રય લેનાર પુરુષને છાંયો સ્વયં પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તો પછી છાંયો માગવાથી શો લાભ થાય? ૩૮.

अथास्ति दित्सा यदि वोपरोध-
 स्त्वय्येव सक्तां दिश भक्तिबुद्धिम् ।
 करिष्यते देव तथा कृपां मे,
 को वात्मपोष्ये सुमुखो न सूरिः ॥३९॥

અર્થ :—હે સ્વામી! જો આપની કાંઈ દેવાની ઈચ્છા હોય અથવા કાંઈ અનુગ્રહ હોય તો હું એ જ માગું છું કે આપના ચરણોમાં જ મારી ભક્તિ રહો. મને વિશ્વાસ છે કે હે દેવ! આપ મારા ઉપર આટલી કૃપા અવશ્ય કરશો. પોતા વડે પોષાવા યોગ્ય શિષ્ય ઉપર ક્યા વિદ્વાન પુરુષ અનુકૂળ નથી થતા? બધા જ થાય છે. ૩૯.

વિતરતિ વિહિતા યથા કથઞ્ચિ—

ઝિન વિનતાય મનીષિતાનિ ભક્તિઃ ।

ત્વયિ નુતિવિષયા પુનર્વિશેષા—

દિશતિ સુખાનિ યશો ધનં જયં ચ ॥૪૦॥

અર્થ :—હે જિનેન્દ્રદેવ! જેમ કોઈ પણ રીતે કરેલી ભક્તિ પણ વિનયશીલ ભક્તને મનોવાંછિત ફળ આપે છે તો પછી વિશુદ્ધ પરિણામોથી કરેલી આપની સ્તુતિ અને ભક્તિ વિશેષપણે સુખ, યશ, ધન અને વિજય આપે છે. ૪૦.

ભાવાર્થ :—હે ભગવાન! સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક વિશુદ્ધ પરિણામો દ્વારા આપની સ્તુતિ કરવાથી વિશિષ્ટ સુખ, નિર્મલ યશ, ધન-વૈભવ અને વિજય લાભ મળે છે અને અંતે સર્વોપરિ મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

એ પ્રમાણે મહાકવિ ધનંજયકૃત વિષાપહાર સ્તોત્રની

પં. શ્રેયાંસકુમારજી શાસ્ત્રીકૃત ભાષાટીકાનો

ગુજરાતી અનુવાદ પૂરો થયો.

વિષાપહાર-સ્તોત્રનો

પદ્યાનુવાદ

અપને મેં હી સ્થિર રહતા હૈ, ઓર સર્વગત કહલાતા,
સર્વ-સંગ-ત્યાગી હોકર ભી, સબ વ્યાપારોંકા જ્ઞાતા;
કાલ-માનસે વૃદ્ધ બહુત હૈ, ફિર ભી અજર અમર સ્વયમેવ,
વિપદાઓંસે સદા બચાવે, વહ પુરાણ પુરુષોત્તમ દેવ. ૧.

જિસને પર-કલ્પનાતીત, યુગ-ભાર અકેલે હી ઝેલા,
જિસકે સુગુન-ગાન મુનિજન ભી, કર નહિં સકે એક વેલા;
ઉસી વૃષભકી વિશદ વિરદ યહ, અલ્પબુદ્ધિ જન રચતા હૈ,
જાહાં ન જાતા ભાનુ, વહાં ભી દીપ ઉજેલા કરતા હૈ. ૨.

શક સરીખે શક્તિવાન ને, તજા ગર્વ ગુણ ગાને કા,
કિન્તુ મેં ન સાહસ છોડૂંગા, વિરદાવલી બનાનેકા;
અપને અલ્પજ્ઞાન સે હી મેં, બહુત વિષય પ્રકટાઊંગા,
ઈસ છોટે વાતાયનસે હી, સારા નગર દિખાઊંગા. ૩.

તુમ સબ-દર્શી દેવ, કિન્તુ, તુમકો ન દેખ સકતા કોઈ,
તુમ સબકે હી જ્ઞાતા, પર તુમકો ન જાન પાતા કોઈ;
'કિતને હો' 'કૈસે હો, યોં કુછ કહા ન જાતા હે ભગવાન,
ઈસસે નિજ અશક્તિ બતલાના, યહી તુમ્હારા સ્તવન મહાન. ૪.

બાલક સમ અપને દોષોંસે, જો જન પીડિત રહતે હૈં,
ઉન સબકો હે નાથ, આપ, ભવતાપ રહિત નિત કરતે હૈં;
યોં અપને હિત ઓર અહિતકા, જો ન ધ્યાન ધરનેવાલે,
ઉન સબકો તુમ બાલ-વૈદ્ય હો, સ્વાસ્થ્ય-દાન કરનેવાલે. ૫.

द्वेने लेनेका काम कुछ, आज कल्य परसों करके,
दिन व्यतीत करता अशक्त रवि, व्यर्थ दिलासा दे करके;
पर हे अच्युत, जिनपति, तुम यों पल भर भी नहीं ખोते हो,
शरणागत नत भक्तजनोको, त्वरित दृष्ट इल दते हो. ६.

भक्तिभावसे सुमुख आपके रहनेवाले सुख पाते,
और विमुख जन दुःख पाते हैं, रागद्वेष नहीं तुम लाते;
कमल सुदृतिमय थारु आरसी, सदा ऐकसी रहती ज्यों,
उसमें सुमुख विमुख दोनों ही, दृष्टें छाया ज्यों की त्यों. ७.

गहराई निधि की, गिराई गिरि की, नल-थल की चौड़ाई,
वहीं वहीं तक जहां जहां तक, निधि आदिक दं द्विजलाई;
किन्तु नाथ, तेरी अगाधता, और तुंगता, विस्तरता,
तीन भुवनके बाहिर भी है, व्याप रही है जगत्पिता. ८.

अनवस्थाको परम तत्त्व, तुमने अपने मतमें गाया,
किन्तु भंडा अचरज यह भगवान्, पुनरागमन न भतलाया;
त्यों आशा करके अदृष्टकी, तुम सुदृष्ट इलको ખोते,
यों तब चरित दृष्टें उलटेसे, किन्तु घटित सभली होते. ९.

काम जलाया तुमने स्वामी, इसीलिये बहु उसकी धूल,
शंभु रमाई निज शरीरमें, डोय अधीर मोह में भूल;
विष्णु परिग्रहयुत सोते हैं; लूटे उन्हें इसीसे काम,
तुम निर्ग्रथ जागते रहते, तुमसे क्या छीने वह वाम. १०.

और देव डों चाडे जैसे, पाप संहित अथवा निष्पाप,
उनके दोष द्विजानेसे ही, गुणी कहे नहीं जाते आप;
जैसे स्वयं सरितपति की अति, महिमा बढी द्विजाती है,
जलाशयोके लघु कहनेसे, वह न कहीं बढ जाती है. ११.

कर्मस्थितिको ज्व निरन्तर, विविध थलोंमें पहुंचाता,
और कर्म इन जग-ज्वोको, सब गतियोंमें ले जाता;
यों नौका नाविकके जैसे, इस गहरे भव-सागरमें,
ज्व कर्मके नेता हो प्रभु, पार करो कर कृपा हमें. १२.

गुणके लिये लोग करते हैं; अस्थि-धारणादिक बहुत दोष,
धर्महेतु पापोंमें पडते, पशुवधादिको कुछ निर्दोष;
सुખलित निज तनको देंटें हैं, गिरिपातादि दुःखमें ठेल,
यों जो तव मतभाह्य मूढ वे, बालू पेल निकालें तेल. १३.

विषनाशक मणि मंत्र रसायन, औषधके अन्वेषणमें,
देषो तो ये बोले प्राणी, फिरें भटकते वन वन में;
समज तुम्हें ही मणिमंत्रादिक, स्मरण न करते सुखदायी,
क्योंकि तुम्हारे ही हैं ये सब, नाम दूसरे पर्यायी. १४.

हे जनेश, तुम अपने मनमें, नहीं किसीको लाते हो,
पर जिस किसी भाग्यशालीके, मनमें तुम आ जाते हो;
वह निज-करमें कर लेता है, शकल जगतको निश्चय से,
तवं मन से बाहर रहकर भी, अचरज है रहता सुखसे. १५.

त्रिकालज्ञ त्रिजगतके स्वामी, ऐसा कलनेसे जिनदेव,
ज्ञान और स्वामीपनकी, सीमा निश्चित होती स्वयमेव;
यदि इससे भी ज्यादा होती, काल जगतकी गिनती और,
तो उसको भी व्यापित करते, ये तव गुण दोनों सिरमौर. १६.

प्रभुकी सेवा करके सुरपति, भीज स्वसुखके भोता है,
हे अगम्य अज्ञेय न इससे, तुम्हें लाभ कुछ होता है;
जैसे छत्र सूर्यके सम्मुख, करनेसे दयालु जिनदेव,
करनेवाले ही को होता, सुखकर आतपहर स्वयमेव. १७.

कहां तुम्हारी वीतरागता, कहां सौष्यकारक उपदेश!
 हो भी तो कैसे बन सकता, इन्द्रिय-सुष-विरुद्ध आदेश?
 और जगतकी प्रियता भी तब, संभव कैसे हो सकती?
 अचरज, यह विरुद्ध गुणमाला, तुममें कैसे रह सकती? १८.

तुम समान अति तुंग किन्तु निधनोंसे, जो मिलता स्वयमेव,
 धनद आदि धनिकोंसे वह इल, कभी नहीं मिल सकता देव;
 जलविहीन उंगे गिरिवरसे, नाना नदियां बहती हैं,
 किन्तु विपुल जलयुक्त जलधिसे, नहीं निकलतीं उरती हैं. १९.

करो जगत-जन जिनसेवा, यह समझानेका सुरपति ने,
 दंड विनयसे लिया, इसलिअे प्रातिहार्य पाया उसने;
 किन्तु तुम्हारे प्रातिहार्य वसु-विधि हैं सो आये कैसे?
 हे जिनेंद्र; यहि कर्मयोगसे, तो वे कर्म हुअे कैसे? २०.

धनिकोंको तो सभी निधन, लपते हैं भला समझते हैं,
 पर निधनोंको तुम सिवाय जिन, कोई भला न कहते हैं;
 जैसे अंधकारवासी उजियालेवालेको दृषे,
 वैसे उजियालावाला नर, नहीं, तमवासीको दृषे. २१.

निज शरीरकी वृद्धि श्वास-उच्छ्वास और पलकें अपना,
 ये प्रत्यक्ष चित्त है जिस में, ऐसा भी अनुभव अपना;
 कर न सकें जो तुच्छबुद्धि वे, हे जिनवर; क्या तेरा रूप,
 इन्द्रियगोचर कर सकते हैं, सकल ज्ञेयमय ज्ञानस्वरूप? २२.

'उनके पिता' 'पुत्र हैं उनके,' कर प्रकास यों कुलकी बात,
 नाथ; आपकी गुण-गाथा जो, गाते हैं रट रट दिनरात;
 यारु चित्तहर यामीकरको, सयमुय ही वे विना विचार,
 उपल-शकलसे उपजा कहकर, अपने करसे देते डार. २३.

तीन लोकमें ढोल बजाकर, किया मोड़ ने यह आदेश,
सभी सुरासुर दुअे पराजित, मिला विजय उसे विशेष;
किन्तु नाथ; वह निबल आपसे, कर सकता था कहां विरोध,
वैर ठानना बलवानोसे, जो देता है जुदको जोद. २४.

तुमने केवल अेक मुक्तिका, देखा मार्ग सौष्यकारी,
पर औरोंने यारो गति के, गहन पंथ देभे भारी;
ईससे सब कुछ देखा हमने, यह अभिमान ठान करके,
हे जिनवर, नहिं कभी देभना, अपनी भुजा तान करके. २५.

रविको राहु रोकता है, पावकको वारि भुजाता है,
प्रलयकालका प्रबल पवन, जलनिधिको नाथ नयाता है;
अेसे ही भव-भोगोंको, उनका वियोग हरता स्वयमेव,
तुम सिवाय सबकी बढती पर, घातक लगे दुअे हैं देव. २६.

बिन जाने भी तुम्हें नमन करनेसे जो इल इलता है,
वह औरोंको देव मान, नमनेसे भी नहिं मिलता है;
ज्यों *मरक्तको काय मानकर, करगत करनेवाला नर,
समज सुमणि जो काय गहे, उसके सम रहे न पाली कर. २७.

विशद मनोश बोलनेवाले, पंडित जो कडवाते हैं,
कोधादिकसे जले दुअेको, वे यों 'देव' बताते हैं;
जैसे 'भुजे दुअे' दीपकको, 'बढा दुआ' सब कहते हैं,
और कपाल बिघट जानेको, 'भंगल दुआ' समजते हैं. २८.

नयप्रमाणयुत अतिडितकारी, वचन आपके कहे दुअे,
सुनकर श्रोताजन तत्वोंके, परिशीलन में लगे दुअे;
वक्ताका निर्दोषपना जानेंगे, क्यों नहिं हे गुणमाल,
ज्वरविमुक्त जाना जाता है, स्वर परसे सहजहि तत्काल. २९.

यद्यपि जगडे किसी विषयमें अभिलाषा तव रही नहीं,
तौ भी विमल वाशि तब फिरती, यदा कदाचित् कहीं कहीं;
ऐसा ही कुछ है नियोग यह, जैसे पूर्णचन्द्र जिनदेव,
*ज्वार बढानेको न उगता, किन्तु उदित होता स्वयमेव. 30.

हे प्रभु; तेरे गुण प्रसिद्ध है, परमोत्तम है, गहरे है,
बहु प्रकार है, पार रहित है, निज स्वभावमें ठहरे है,
स्तुति करते करते यों देखा, छोरे गुणोंका आभिरमें,
उनमें जो नहिं कडा, रडा वह, और कौन गुण जाहिर में 31.

किन्तु न केवल स्तुति करनेसे, मिलता है निज अभिमत इल,
ईससे प्रभुको भक्तिभावसे, भजता हूं, प्रतिदिन प्रतिपाल;
स्मृति करके सुमरन करता हूं, पुनि विनम्र हो नमता हूं,
किसी यत्नसे भी, अभीष्ट-साधन की ईच्छा रખता हूं. 32.

ईसीलिये शाश्वत तेजोमय, शक्ति अनन्तवन्त अभिराम,
पुण्य पाप बिन, परम पुण्यके कारण, परमोत्तम गुणधाम;
वन्दनीय, पर जो न औरकी, करै वन्दना कभी मुनीश,
ऐसे त्रिभुवन नगर-नाथको, करता हूं प्रणाम धर सीस. 33.

जो नहिं स्वयं शब्द रस सपरस, अथवा रूप गंध कुछ भी,
पर इन सब विषयोंके ज्ञाता, जिन्हें केवली कहें सत्मी;
सब पदार्थ जो जानें, पर न जान सकता कोई जिनको,
स्मरण में न आ सकते हैं जो, करता हूं सुमरन उनको. 34.

बंध्य न औरोंके मनसे भी, और गूढ गहरे अतिशय,
धनविहीन जो स्वयं किन्तु, जिनका करते धनवान विनय;
जो ईस जगडे पार गये पर, पाया जाय न जिनका पार,
ऐसे जिनपति के यरणोंकी, लेता हूं मैं शरण उदार. 35.

મેરુ બડાસા પથર પહલે, ફિર છોટાસા ફલસ્વરૂપ,
 ઔર અન્ત મેં હુઆ ન કુલગિરિ, કિન્તુ સદાસે ઉન્નત રૂપ;
 ઈસી તરહ જો વર્ધમાન હેં કિન્તુ ન કમસે હુઆ ઉદાર,
 સહજોન્નત ઉસ ત્રિભુવન-ગુરુકો, નમસ્કાર હૈ બારમ્બાર. ૩૬.

સ્વયં પ્રકાશમાન જિસ પ્રભુકો, રાત દિવસ નહિં રોક સકા,
 લાઘવ ગૌરવ ભી નહિં જિસકો, બાધક હોકર ટોક સકા;
 એકરૂપ જો રહે નિરંતર, કાલ-કલાસે સદા અતીત,
 ભક્તિ-ભાર સે ઝુઠકર ઉસકી, કરું વંદના પરમ પુનીત. ૩૭.

ઈસ પ્રકાર ગુણકીર્તન કરકે, દીન ભાવસે હે ભગવાન,
 વર ન માંગતા હું મેં કુછ ભી, તુમ્હેં વીતરાગી વર જાન;
 વૃક્ષતલે જો જાતા હૈ, ઉસ પર છાયા હોતી સ્વયમેવ,
 છાંહ-યાચના કરનેસે ફિર, લાભ કૌનસા હે જિનદેવ? ૩૮.

યદિ દેનેકી ઈચ્છા હી હો, યા ઈસકા કુછ આગ્રહ હો,
 તો નિજય રત-કમલ-રત નિર્મલ બુદ્ધિ દીજિએ નાથ અહો;
 અથવા કૃપા કરોગે હી પ્રભુ, શંકા ઈસમેં જરા નહીં,
 અપને પ્રિય સેવક પર કરતે, કૌન સુધી જન દયા નહીં. ૩૯.

